

men egentligen är väl den tanken minst lika spännande som alla andra spekulationer kring författarskapet till det fjärde evangeliet.

Den långa kommentardelen i Keeners två volymer är delvis ganska enahanda. Det är inledningen som på sätt och vis utmanar mest och ger mest. Här skriver författaren dessutom lättläst och personligt. Ja, han tvekar inte att till och med berätta om sin egen förändring från skeptisk ateist till troende kristen. En del läsare kommer säkert att uppfatta detta som ovetenskapligt och ovederhäftigt; andra kommer att tolka det som ett uttryck för ärlighet och medvetenhet: också varje forskare bär en egen historia som påverkar även om alla inte är medvetna om det eller vill erkänna det.

Nåväl, Keeners Johanneskommentar är inte den slutgiltiga. Det finns andra, mindre omfattande, mer teologiskt och språkligt inriktade, som bör väljas i första hand. Men för den som vill ha en engagerande inledning och en omfattande materialsamling är Keeners arbete ett givet val.

LarsOlov Eriksson

Josep-Ignasi Saranyana (dir.) och Carmen-José Alejos Grau (coord.): *Teología en América Latina, vol. III/1: Escolástica barroca, Ilustración y preparación de la Independencia (1665–1810)*. 956 sid. Iberoamericana, Madrid, och Vervuert, Frankfurt am Main 2005.

För drygt tio år sedan inledde en grupp forskare vid Navarrauniversitetet i Pamplona arbetet med att skriva en latinamerikansk teologihistoria. Projektet som nu börjar gå mot sitt slut är synnerligen ambitiöst. Från början var det tänkt att verket skulle bestå av tre band, men slutligen kommer det att innefatta fyra tjocka band. 1999 utkom den första volymen som sträcker sig från 1493 till 1715 och den tredje volymen som behandlar 1900-talet utgavs 2002 (se min recension i *STK* 2004:2).

Den eftersläpande andra volymen har delats upp i två separata band, varav det senare som behandlar teologin i de nyligen självständiga staterna (1810–1899) kommer att utges under 2007. Volym II/1 har dock nyligen utgivits av trycket. Större delen av boken är skriven av de spanska teologihistorikerna Josep-Ignasi Saranyana, Carmen-José Alejos Grau och Elisa Luque Alcaide, som till sin hjälp har haft en grupp spanska och latinamerikanska teologer och historiker. Tidsmässigt omfattar boken perioden 1665 till 1810 och överlappar därför delvis volym I, där det sena 1600-talet dock blev något styvmoderligt behandlat. Uttryckt på ett idéhistoriskt sätt täcker volym II/1 in barockskolastiken, upplysningstidens teologi samt de

teologiska förberedelserna för den latinamerikanska självständigheten.

Den tidsperiod som författarna skildrar sönderfaller i två delar med år 1767 som vattendelare. Detta år fördrevs jesuiterna från den spanske kungens områden och därigenom drevs också många av de främsta teologerna i Latinamerika i en ofrivillig exil i Europa. Redan tidigare hade jesuiterna fördrivits från det portugisiska Brasilien. Inalles tvingades drygt 2 500 jesuiter att överge kontinenten och de lämnade ett intellektuellt tomrum bakom sig. Under det senaste seklet hade en mängd nya prästseminarier och universitet grundats i Latinamerika och vid många av dessa spelade jesuiterna en central roll. Behandlingen av epoken fram till 1767 innehåller såväl översikter av latinamerikansk teologihistoria som studier av betydelsefulla enskilda teologer. I ett speciellt kapitel presenteras också huvuddragen i den brasilianska teologin under tidsperioden.

Den andra huvudepoken sträcker sig från jesuiternas utdrivning till den begynnande självständighetsrörelsen. Under dessa dryga fyrtio år (1767–1810) utvecklades en upplysningsteologi i Latinamerika. Den skolastiska barockteologin levde vidare samtidigt som en mer klassisk thomism på nytt växte sig starkare. Dessa idéhistoriska skeenden sammanfattas på ett förtjänstfullt sätt av Saranyana och Alejos Grau i ett omfattande och detaljerat kapitel. Under 1760–1770-talen, och som följd av jesuiternas utdrivning, gjorde den spanska kronan olika försök att reformera och centralisera kyrkan i Amerika. Den upplyst despotiske monarken Carlos III beordrade ärkebiskoparna i det spanska Amerika att inkalla sina suffraganbiskopar till provinskoncilier, vilka celebrerades mellan 1771 och 1778. Elisa Luque de Alcaide gör en mycket detaljerad analys av teologin i dessa tämligen okända konciledokument. Eftersom provinskoncilierna inte fick påvligt godkännande kom deras praktiska inflytande att bli tämligen begränsat. De är dock utmärkta exempel på en post-jesuitisk och regalistisk latinamerikansk teologi.

Under sin exil i Europa fortsatte de latinamerikanska jesuiterna att skriva. I flera av deras verk framstår Amerika som en ideal kontinent som flödar av mjölk och honung. I opposition till naturfilosofer som Buffon och de Pauw, som hävdade att Amerika var en degenererad kontinent, hävdar exil-jesuiter som Francisco Javier Clavijero (Mexiko) och Juan de Velasco (Chile) att det kristna Amerika var en syntes av det bästa av den gamla och nya världen.

Naturligtvis dominerar universitetsteologin i *Teología en América Latina*. Det är därför uppfreskande att utgivarna också har valt att inkludera två kapitel som behandlar mer folkliga aspekter av den latinamerikanska teologihistorien. I ett omfångsrikt och väl

underbyggt kapitel beskriver Fermín Labarga García den folkliga fromhetens många former i det koloniala Latinamerika: heliga bilder, helgonvördnad, lokala mariakulter, pilgrimsfärder, kyrkliga brödraskap (*cofradías*) och många andra fenomen. Volymen avslutas med en uppslagsrik artikel av Ana de Zaballa Beascoechea som behandlar religiöst motiverade indianska uppror i såväl Peru som norra Mexiko under 1600- och 1700-talen.

Trots sitt omfång — 956 sidor — är det naturligtvis inte möjligt att få med alla teologer eller alla aspekter av den latinamerikanska teologihistorien under tidsperioden 1665–1810. Det är dock olyckligt att den rika litteratur som författades av nunnor i det spanska Amerika under denna tidsålder knappast behandlas av författarna. Därigenom behandlas knappast heller den rika mystiska teologi som växte fram i Latinamerika under 1600- och 1700-talen. Juana Inés de la Cruz, den mexikanska mystikern och författaren är undantaget som bekräftar regeln. Men många andra viktiga nunnor och mystiska författare saknas.

När detta väl är sagt vill jag ändå konstatera att även volym II/1 av *Teología en América Latina* på ett mycket tydligt sätt förbättrat våra kunskaper om den latinamerikanska teologins historia. Det skulle vara utmärkt om hela eller åtminstone delar av denna spanskspråkiga teologihistoria kunde översättas till engelska. Därigenom kunde kanske fem sekler av teologisk produktion i Latinamerika få en integrerad roll i den allmänna teologihistorien, även för icke-spansk-kunniga teologer. På så sätt skulle den kunna bidra till att motverka uppfattningen att den latinamerikanska teologins historia inleddes först med befrielse-teologin på 1960-talet. Det fanns en lång och spännande förhistoria till denna teologi.

Magnus Lundberg

Lee Palmer Wandel: *The Eucharist in the Reformation. Incarnation and Liturgy*. xi + 302 sid. Cambridge University Press, New York 2006.

Denna studie av nattvarden i reformationstiden är imponerande brett upplagd. Inte bara så att det vi nu uppfattar som de tre teologiska huvudriktningarna som uppkommit ur den västliga kristenheten (katolsk, luthersk och reformert) presenteras, utan så att förutom dogmatiska och liturgiska texter även exempelvis konst och kyrkoarkitektur analyseras. En omfattande närstudie av situationen i Augsburg från 1520-talet fram till 1548 gör att de mer teoretiska avsnitten något mer förankras i verkligheten, samtidigt som vi påminns om att situationen på lokalplanet ofta inte följer de linjer ledande teologer stakar ut och som

eftervärlden därför tror är de gällande. Smärre närstudier görs även av Nürnberg och Rothenburg ob der Tauber, och arkivmaterial från Rom och Leiden brukas också. Ett brett upplägg kan dock visa sig ha baksidor. I detta fall visar skildringen av Sverige och Danmark hur lätt missförstånd kan uppstå då man försöker att behärska en mångfald fakta från skilda områden. Medan bildstormar i Norden inskränkte sig till ett fåtal episoder utan vidare betydelse påstås båda länderna ha drabbats av en ikonoklasm jämförbar med den i mer reformert påverkade länder. Gustaf Vasa ska ha visat sitt av-ståndstagande från den medeltida mässan genom att rasera de katolska kyrkorna varefter nya, lutherska byggdes. När Gustaf Vasa raserade en kyrka eller en del av den hade det knappast något med teologi, men desto mer med skottvinklar, att göra.

Palmer Wandels egen utsiktspunkt över landskapet är inte svår att utläsa. Hon har tidigare bland annat studerat Zwinglis Zürich, och de reformerta kyrkorna synes mest bekanta och Jean Calvin är den teolog som ges mest utrymme.

Mot bakgrund av mässans historia fram till ca 1500 och med tonvikt på Fjärde Laterankonciliet skildras nattvardstankar och -praxis som en del av den västliga kristenheten splittring. Palmer Wandel ser ett landskap som först är mycket varierande, och där sedan huvudsakligen politiska och legala faktorer influerar den samling i teologiska huvudriktningar som sedan sker. Augsburg utgör exemplet där den rika variationen visas fram varefter de tre huvudriktningarna luthersk, reformert och katolsk presenteras efter en återkommande struktur, med början i teologin och därefter närmare sig nattvarens praktik.

I presentationen av den lutherska färan är en tyngdpunkt Martin Luther och särskilt hans ubikvitetlära, medan senare lutherska tankar gärna förstås utifrån en konsubstantiationslära. Den variationsrika lutherska liturgin och kontinuiteten i många bruk ses mot bakgrund av en syn på praktiska ting som *adiaphora*. Skildringen av reformert nattvard inleds av 25 sidor kring Calvins *Institutio* och fortsätter med förhållanden i Genève, Frankrike, Skottland och Nederländerna. Tridentinum, dess diskussioner och ställningstaganden, är utgångspunkten i det avsnitt som skildrar den katolska sfären. Konciliet flödar ut i 1570 års *Missale Romanum* och den praktiska verkligheten skildras utifrån det påvliga Rom och med ett inskott från det koloniala Peru. Det kunde ses som ett spännande val av ett centrum-periferiperspektiv, men Palmer Wandel avvisar detta då hon menar att en sådan tolkning skulle förutsätta en delad terräng, något som alltså skulle saknas.

Karakteristiskt är att skillnader och utmärkande drag hos olika teologiska positioner och dess utveckling till skilda konfessioner betonas i stället för det i